

Berit Wigerfelt & Anders Wigerfelt

Antisemitiska och antiromska hatbrott i Sverige

– erfarenheter, konsekvenser och hantering av utsatthet

Anti-Semitic and anti-Roma hate crimes in Sweden – Experiences, consequences and coping

Based on interviews, the purpose of the article is to study how Roma and Jews experience everyday violations and hate crime and how the victims deal with this exposure. The victims' narratives are analysed using, for example, theories and research on anti-Semitism, anti-Ziganism, everyday racism and power relations. During the post-war period Jews have largely been seen by the majority population as belonging to the white "Swedishness", while the Roma belong to one of many deeply despised minorities that often are exposed to everyday violations and hate crime. However, there is anti-Semitism in Sweden that in certain situations and circumstances is explicitly expressed in the form of abuse, threats or violence. The article describes and analyses how the victims of hate crime deal with this exposure and how the crimes affect them. Some Roma and Jews "are forced" to live a kind of double life because they are afraid of being "exposed" as a Roma or a Jew. For example, Jewish and Roma symbols are often spontaneously concealed. The damage that hate crime causes is spread beyond the individual to the victim's entire group, a form of "message crimes". The consequences for the individual concerned can be very serious. Roma and Jewish groups as a whole can also be affected by the restrictions imposed on their lives.

Författare

Berit Wigerfelt är fil dr i etnologi och docent i IMER vid Malmö högskola.

Anders Wigerfelt är fil. dr. i historia, docent i IMER och vice-dekan för Institutionen för kultur och samhälle vid Malmö högskola.

Kontakt: anders.wigerfelt@mah.se

Inledning

Under de senaste åren har en ökad rapportering av hatbrott gentemot judar och judiska institutioner skett i Sverige liksom i stora delar av Europa (Brå, 2015; Iganski, 2013; Rich, 2014). Två uppmärksammade exempel under 2015 är attentaten mot judar i Paris och Köpenhamn. Även romer utsätts i Sverige och runt om i Europa för hatbrott (Brearley, 2001; Brå, 2015; Donnelly, 2002; FRA, 2008; James, 2014; Mirga, 2009).

Hatbrott ses vanligen i Sverige som ett icke-juridiskt paraplybegrepp innefattande hets mot folkgrupp, olaga diskriminering samt straffskärpning som utgår från gärningsmannens motiv vid en brottslig handling. I svensk lagstiftning infördes en straffskärpningsregel 1994 som gäller för brott med motiv att kränka en person, folkgrupp eller annan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning eller annan liknande omständighet (Brå, 2015; Wigerfelt & Wigerfelt, 2014). Brott med hatmotiv anses medföra värre konsekvenser för de utsatta än brott utan ett sådant motiv (Brå, 2015; Tiby, 2010).

I denna artikel används begreppet hatbrott inte bara för handlingar där någon uttryckligen dömts för hatbrott, vilket väldigt få döms för i Sverige (Brå, 2015), utan om rättsstridiga handlingar där motivet är att kränka någon på grund av att individen anses tillhöra en viss grupp. Studier som Iganski (2008) utfört kring skilda kategorier av personer utsatta för hatbrottshandlingar visar att brotten ofta utspelas i vardagliga situationer. Om trakasserier blir en del av vardagen, "normaliteten", är det mindre troligt att de kommer att polisanmälas. "Vardagliga" exempel kan vara trakasserier på nätet, klotter, skadegörelse och hot. I artikeln eftersträvar vi att visa hur vardagslivets kränkningar och hatbrott är sammanlänkade. Bowling (1998) hävdar att hatbrott inte sker som isolerade incidenter utan måste ses som pågående processer, dynamiska och inbäddade i tid, rum och plats. Detta utmanar populära men felaktiga föreställningar om att hatbrott endast är våldsamma handlingar som begås av extrema individer. Tiby (2010) påpekar att förväntningarna om att hatbrotten begås av "främmande farliga figurer", motverkar möjligheten att se det vardagliga, rutinbetonade med hatbrott.

Brottsförebyggande rådet (Brå) publicerar årligen sedan 2006 statistik kring polisanmälda hatbrott. I statistiken används kategorierna "judar" och "romer". Vi är väl medvetna om att dessa identiteter, positioner, inte är de primära i alla sammanhang utan dimensioner som exempelvis kön, ras, klass och ålder samspelar och förstärker varandra på ett intersektionellt och komplext sätt (Crenshaw, 1991; Yuval-Davis, 2011). Alla har multipla identiteter. Identitet är en positionering som är beroende av en specifik kontext. Den kan vara självvald eller påtvingad (Hammarén & Johansson, 2009; Chancer & Watkins, 2009). Det finns därför en fara i att generalisera grupperna judar och romer eftersom det finns stora differenser inom grupperna. Trots problematiken med att generalisera kommer vi att använda identitetspositionerna romer och judar i texten. För att kunna identifiera underordning och sårbarhet hos specifika grupper kan det vara relevant att använda dessa kategoriseringar även om risken finns att stereotypa föreställningar reproduceras.

Antalet anmälda hatbrott med ett antisemitiskt motiv ökade enligt Brå under 2014 med 38 procent till 270 anmälningar jämfört med 190 anmälningar 2013. Den vanligaste platsen för antisemitiska hatbrottsanmälningar är internet (Brå, 2015). Även om det är svårt att med säkerhet uttala sig om antisemitismens styrka samt vilken inverkan mediernas rapportering har på uppfattningen om en ökad antisemitism så kan man ändå slå fast att det att uppfattas som jude i dagens Sverige kan vara problematiskt i skilda sammanhang även om gruppen idag anses vara en del av det "vita" etablissemanget i Sverige (Nylund Skog, 2006).

Personer med judisk bakgrund anses vara välintegrerade medan många romska individer och grupper inte betraktas som del av det svenska samhället trots den nationella minoritetsstatusen. Enligt Statens Offentliga Utredningar (SOU) 2010:55 *Romers rätt*, finns det diskriminerande strukturer i samhället som har sin grund i en historiskt grundad och socialt accepterad antiziganism. Antiziganism kan ses som en speciell form av rasism där fientlighet, fördomar samt diskriminerande och kränkande handlingar är specifikt riktade mot kollektivet romer. Antiziganismen uppträder både individuellt och strukturellt (SOU 2010:55; Selling, 2013).

Under 2014 identifierades 290 hatbrottsanmälningar i Sverige som Brå uppfattade innehöll ett antiromskt motiv. En ökning i antalet antiromska anmälningar har skett varje år sedan 2010. I jämförelse med andra hatbrottsmotiv var kategorin "olaga diskriminering" högre för romer än för andra grupper. Den anmälda gärningspersonen var ofta en myndighetsperson (31 procent av anmälningarna). Det finns antagligen ett stort mörkertal, inte minst eftersom många med romskt bakgrund väljer att inte anmäla på grund av stark misstro mot myndigheter som exempelvis polisen (Brå, 2015).

En inriktning av brottsofferforskningen fokuserar på brottsoffers upplevelser och utsatthetens konsekvenser, både på ett individplan och som ett grupphenomen, vilket enligt Hall (2013) bäst kan undersökas genom kvalitativa intervjuer. För att kunna utveckla arbetet med att stärka brottsoffrens situation anser vi att det är viktigt att vara lyhörd inför de utsattas olika berättelser och erfarenheter (se även Dahlstrand, 2012).

Det är vanligt inom hatbrottsforskning att fokusera på en specifik grupps utsatthet för hatbrott. I denna artikel har vi emellertid valt att jämföra två utsatta gruppers erfarenheter av hatbrott och kränkningar för att kunna se skillnader och likheter med avsikt att bland annat fördjupa kunskaperna om gruppernas specifika utsatthet samt konsekvenserna för de utsatta. De likheter och skillnader som framkommer är inte minst av vikt som underlag för långsiktiga åtgärder mot antiziganism och antisemitism samt akut stöd till de utsatta.

Artikeln syftar till att utifrån intervjuer undersöka erfarenheter av kränkningar och hatbrott i bred bemärkelse på grund av judisk och romsk grupptillhörighet samt hur utsattheten hanteras. Inte minst är vi intresserade av hur strukturer och maktrelationer är sammanfogade med vardagliga attityder och beteenden. Vi kommer i artikeln också att analysera vilka konsekvenser kränkningar och hatbrott medför och hur de intervjuades liv påverkas.

Tidigare forskning och teoretisk ram

Antisemitism

Under 1800-talet och första delen av 1900-talet var antijudiska stereotyper vanliga och relativt accepterade i Sverige (se exempelvis Andersson, 2000; Bachner, 2009; Berggren, 1999; Carlsson, 2004). Kvist Geverts (2008) använder ordet "bakgrundsbrus" för att förklara att visserligen fördömde de flesta i Sverige den grova antisemitismen i Tyskland under 1930- och 40-talen men antisemitiska föreställningar var "normala" i samhället, de fanns där hela tiden som ett ständigt sorl. Efter andra världskriget blev öppen och tydlig antisemitism ansedd som oacceptabel i Sverige och i många andra länder i Europa men under senare år har återigen antisemitisk hatpropaganda och våld ökat (Bachner, 2000; Bergmann, 2008; Cohen et al., 2009; Iganski, 2013; MacShane, 2008).

Den vetenskapliga litteraturen kring antisemitism är omfattande. I en del av litteraturen hävdas att många av de nuvarande antisemitiska hatbrotten har utlösts av konflikten mellan israeler och palestinier, ibland kallad för "ny antisemitism" (Glazer, 2010; MacShane, 2008; Taguieff, 2004), medan annan litteratur betonar att antisemitism idag har sin grogrund i fördomar, ideologier och konspirationsteorier som framställer judarna som listiga och farliga (se exempelvis Bergmann, 2008). I linje med Bachner och Ring (2005) menar vi att en grundläggande orsak till antisemitismen i dagens Europa är den antijudiska diskursens fortlevande, vilket förklaras av dess djupa historiska och kulturella rötter. Men den "latenta" antisemitismen väcks till liv av yttre händelser och skeenden och de reaktioner dessa utlöser (se även Klug, 2003). I litteraturen om antisemitism i dagens Sverige finns en tendens att se antisemitismen som något som framför allt manifesteras bland muslimer (Tossavainen, 2005). Enligt en analys av enkäter från Levande historia har negativa attityder gentemot judar minskat bland ungdomar i Sverige under de senaste 10 åren förutom hos gruppen "muslimska" ungdomar (Bevelander & Hjerm, 2015). Bachner (2014) varnar emellertid för att reducera antisemitism till ett "muslimskt problem", utan menar att antisemitism måste förstås som ett bredare samhällsproblem, vilket också är en av våra utgångspunkter.

Antiziganism

Romer har funnits i Europa under drygt 700 år (Brearley, 2001; Cederberg, 2010). Med några undantag på vissa platser och under olika tidsperioder så har romerna varit förföljda och marginaliserade sedan de kom till Europa (Cederberg, 2010; Petrova, 2003). Även om anti-romska stämningar mer eller mindre alltid funnits i Europa har en ökning av hatbrott mot romer skett under senare år (Mirga, 2009). Antiziganism i form av fysiska angrepp har blivit allt våldsammare och mer organiserade. Dessa tendenser är särskilt tydliga i länderna i Central- och Östeuropa där övergången till demokrati och marknadsekonomi åtföljts av en ökning av nationalistiska grupper som ofta använder romer som syndabockar för de sociala och ekonomiska problem omvandlingen medförde (Brearley, 2001; Bunescu, 2014;

Guy, 2001; Mirga, 2009; O’Nions, 2012). En ökning av antalet hatbrott mot romer kan också skönjas i andra länder (se exempelvis Costi, 2010; McGarry, 2011; O’Nions, 2012).

Forskningen kring romer i Europa är relativt omfattande medan den i Sverige är begränsad (Palosuo, 2008) i synnerhet vad gäller romers utsatthet för hatbrott (Brå, 2015). Ett historiskt perspektiv på hur romer blivit behandlade i Sverige redogörs för i *Den mörka och okända historien, Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8 Arbetsmarknadsdepartementet). Romernas svenska historia behandlas i bland annat Cederberg (2010). Resandes situation idag och historiskt har exempelvis Hazell (2011) och Lindholm (1995) skildrat. Selling (2013) redogör för och diskuterar antiziganismen i Sverige i ett historiskt perspektiv inom en kontext av sociala, religiösa och rasistiska fördomar och deras konsekvenser för kategorin romer. Förhållandet för romer i Sverige under senare år behandlas bland annat i Montesino (2002), de los Reyes (2009), Rodell Olgac och Dimiter-Taikon (2013). Studierna visar att marginalisering och utestängning fortfarande är mycket vanlig. Kott (2014) argumenterar för att polisens registrering av romer är ett exempel på att strukturell antiziganism fortlever i dagens Sverige. I artikeln *Anti-Gypsyism in Sweden: Roma’s and Travellers’ Experience of Bias-motivated Crime* (Wigerfelt & Wigerfelt, 2015) penetreras hur romer och resande har utsatts och fortfarande utsätts för kränkningar, diskriminering och hatbrott.

Sammanfattningsvis finns det dock inga tidigare studier kring identitetspositionerna romer och judar där deras respektive erfarenheter från dagens Sverige jämförs utifrån hur exempelvis utsatthet hanteras och hur kränkningar och hatbrott påverkar livet.

Teoretisk ram

Det finns en fara i att se hatbrott som enbart enskilda handlingar och därmed inte som en del av de diskurser och strukturer som är en grogrund för hatbrott och även diskriminerande i sig (Card, 2001). Rasism mot romer (antiziganism) och judar (antisemitism) kan ta sig uttryck i vad Essed (1991) kallar vardagsrasism. Essed hävdar att vardagsrasism aktiverar underliggande maktrelationer på ett subtilt sätt i vardagen. Även om det är en individ som uttrycker eller praktiserar rasism, är det relaterat till gruppakt och sociala strukturer. Begreppet vardagsrasism förenar strukturell, institutionell rasism med de rutinmässiga situationerna i vardagen, det vill säga strukturer länkas samman med vardagliga attityder, fördomar och beteenden (Essed, 1991). Det finns ofta ett underliggande budskap i vardagsrasismen, som vanligen bygger på föreställningar om skillnad, att vissa inte hör hemma i gemenskapen och det geografiska rummet (Essed, 1991). Vardagsdiskurserna har kopplingar till diskriminerande handlingar och kan i vissa fall eskalera till öppet våld (Selling, 2013). Därför menar vi att det är viktigt att undersöka vardagsrasismens yttringar och inte bara extrema våldshandlingar för att förstå hatbrott som en process.

Perry hävdar att den strukturella, institutionella diskrimineringen mot minoriteter avseende kategorierna ras, etnicitet, religion eller sexualitet under århundraden lagt grun-

derna för individuella hatbrottshandlingar som en fortsättning på de strukturella angreppen. Med struktur avses här hur makt och resurser fördelas och hur relationer mellan människor gestaltar sig. Varje hatbrottshändelse blir en slags byggsten i hatstrukturen som i sin tur stödjer individernas handlingar. Enligt Perry (2001) är hatbrott en mekanism genom vilken maktrelationer vidmakthålls.

Makt och resurser kan vara olika för skilda minoritetsgrupper och förändras över tid. Enligt Bourdieu (1977, 1986) har olika individer och grupper olika grader av kulturellt, ekonomiskt och socialt kapital, vilket kan vara av betydelse när vi analyserar intervjupersonernas utsagor och deras positioner i samhället.

Romska och judiska grupper har, i varje fall historiskt sett, ansetts som avvikande från normaliteten och stigmatiserats. För att analysera hatbrott, vari offrens erfarenheter är i förgrunden, är Goffmans begrepp stigma fruktbart. I boken *Stigma* (1963/2007) diskuterar Goffman bland annat den avvikande personens roll och identitet och hur andra människor kategoriserar dem som räknas som främmande personer.

Många forskare hävdar att hatbrott är värre än många andra brott eftersom de ger signalen att den grupp som offret anses tillhöra ska "veta sin plats" samt att en del hatbrottsoffer, jämfört med andra offer som utsätts för liknande brott, får långvariga psykiska skador som fruktan, depression, ångest, panikattacker, förlorat självförtroende och sömnbesvär (Hall, 2013; Iganski, 2008). McDevitt, Balboni, Garcia och Gu (2003) menar att hatbrott skiljer sig i konsekvenserna gentemot andra brott genom att offren är utbytbara, vem som helst i den angripna gruppen skulle kunna vara ett offer. Dessutom menar de att det inte bara är den som utsätts för brott som kan få problem efteråt utan alla i den grupp som offret tillhör eller anses tillhöra. En del offer för hatbrott upplever en konstant rädsla för att de ska bli utsatta igen på grund av sin "tillhörighet" till en viss grupp (Boeckmann & Turpin-Petrosino, 2002).

Enligt Craig (2002) är hatbrott en unik form av aggression som hindrar utsatta individer/grupper att leva ett "fritt" liv. Potentiella offer upplever att de måste vara försiktiga, exempelvis dölja sin identitet om detta är möjligt, vilket inskränker deras liv. Med hjälp av litteraturen kommer vi att analysera intervjupersonernas upplevelser av utsatthet och hur den hanteras samt dess konsekvenser.

Metod

Denna artikel är en del av ett forskningsprojekt kring hatbrott i Skåne. Det bör påpekas att då få personer döms för hatbrott så är det mycket svårt att enbart försöka nå intervjupersoner som i rättegångar blivit erkända som hatbrottsoffer. I långt större omfattning drabbas personer av hatbrott och hatbrottsliknande incidenter än i de fåtal fall som leder till en fällande dom. Därför har vi gått ut brett och explorativt i vår ansats.

Under intervjuerna har vi ställt frågor kring intervjupersonernas erfarenheter av kränkningar på grund av gruppstillhörighet och hatbrott i bred bemärkelse samt hur utsattheten

hanteras och vilka konsekvenser den får för de intervjuade. En viktig utgångspunkt inom projektet är att hatbrott inte nödvändigtvis ska ses som spektakulära och våldsamma händelser utan i de flesta fall äger rum i vardagliga situationer. Begreppet hatbrott har en stark laddning och i många fall råder en osäkerhet hos intervjupersonerna om incidenter de varit med om ska kallas hatbrott eller inte. Etiketten hatbrott har i vissa fall satts av forskargruppen.

För att komma i kontakt med personer som har det gemensamt att de uppfattar sig som judar har vi vänt oss till en judisk församling och en judisk kulturförening i Skåne vilka vi också besökt och observerat under gruppdiskussioner där medlemmarna diskuterat erfarenheter av hatbrott. Efter inledande kontakter med olika intervjupersoner har författarna med hjälp av den s.k. snöbollsmetoden fått möjlighet till fler intervjuer. Då denna metod bygger på olika personers sociala kontakter så är intervjupersonerna inte representativa för gruppen i statistisk bemärkelse (Bryman, 2012). I ett fall kontaktades en kvinna som vi uppmärksammat via media. Under 2012–2014 intervjuades sammanlagt elva personer som identifierar sig som judar i åldrarna 16–67 år. Sju av dem är kvinnor och fyra män. Alla utom en av intervjupersonerna är mycket väl etablerade i det svenska samhället och även födda i Sverige. De kan sägas ha högt socialt, ekonomiskt och kulturellt kapital. En av intervjupersonerna passar dock inte in i denna beskrivning eftersom hen bor i ett segregerat område och har en lägre grad av ekonomiskt och kulturellt kapital.

Under åren 2013–2014 intervjuade författarna även 17 personer med romsk identitet, 11 män och 6 kvinnor i åldrarna 25 till 75 år. För att komma i kontakt med personer med romsk identitet vände vi oss till olika romska föreningar och en antidiskrimineringsbyrå men också till personer som är projektanställda av olika kommuner för att arbeta med romsk integrering. Även här använde vi oss i viss mån av den s.k. snöbollsmetoden. De intervjuade har olika bakgrund vad gäller exempelvis födelseland, klass och religion. Majoriteten av de personer som framträder i intervjuerna är i varierande grad aktivister med stort kontaktnät och organiserade i olika romska föreningar där de engagerat driver frågor kring romers rättigheter. I jämförelse med majoriteten av de judiska intervjupersonerna är de intervjuade romernas sociala, ekonomiska och kulturella kapital mycket lägre.

Samtliga av de intervjuade har fått fiktiva namn i texten. Vi har sökt efter intervjupersoner som exponerats för olika typer av antisemitism eller antiziganism. Studien är inte generaliserbar på alla med romsk eller judisk identitet men bidrar till en fördjupad förståelse för den utsatthet som många upplever.

Vi slutade samla in data när vi ansåg att en "mättnad" hade nåtts, det vill säga när de teman som togs upp i intervjuerna visade stora likheter med varandra (Bryman, 2012). Genom intervjuer är det möjligt att fånga känslor, reflektioner och omständigheter som påverkar människors livssituation. Men det som sägs i en intervju ska dock inte tolkas som en direkt avspeglning av ett faktiskt skeende. I stor utsträckning är intervjuaren del av processen eftersom hen ingår i konstruktionen av intervjupersonernas berättelser (Miller, 2000).

Alla individuella intervjuer gjordes på svenska och varade mellan en och två timmar. Samtliga intervjupersoner har informerats om syftet med studien och om att de deltar frivilligt. De har också försäkrats anonymitet. Intervjuerna var alla semi-strukturerade och koncentrerade kring ett antal ganska breda teman. Ett viktigt syfte med intervjuerna har varit att söka fånga intervjupersonernas egna meningskonstruktioner, dvs. hur de beskriver sina egna och närståendes erfarenheter av kränkningar och hatbrott. Alla intervjuerna spelades in och transkriberades sedan bokstavligen. Analyser genomfördes under forskningsprocessen och intervjuguiden reviderades regelbundet för att passa de varierande omständigheterna, frågor lades till och några utelämnades. Analysen började genom att forskarna var för sig lyssnade till de bandade intervjuerna, läste transkriptioner och annan dokumentation för att få en helhetsbild. Intervjuerna har sedan kodats enligt centrala teman som identifierats under ovanstående process. Teoretiska begrepp användes slutligen för att analysera empirin. Detta har generat nya frågor och en pendling mellan teori och empiri, en abduktiv process (Alvesson & Skoldberg, 1994), har bidragit till att förstärka analysen. Vi har sökt efter gemensamma mönster men samtidigt varit öppna för mångtydighet och komplexitet för att öka valideringen. Då vi har varit angelägna om att ta del av intervjupersonernas reflektioner över våra analyser så har vi i viss mån använt oss av det som kallas för respondentvalidering (Bryman, 2012), vilket innebär att vi som forskare förmedlat våra resultat till de människor som varit föremål för undersökningen. Personer med judisk och romsk identitet har fått möjlighet att läsa och kommentera våra preliminära texter. Dessa personer har varit positiva till texterna och endast föreslagit smärre förändringar. Speciellt personer med romsk identitet har uttryckt tacksamhet för att forskargruppen visat respekt för deras berättelser och påpekat att många forskare tidigare framställt romer på ett fördomsfullt sätt. Vi har även strävat efter att citera ur intervjuerna så nära ordalydelsen som möjligt men gjort viss redigering för att öka läsbarheten.

Resultat och analys

Erfarenheter av antisemitism

För personer med judisk och romsk bakgrund finns både samtida och historiska erfarenheter av vardagliga kränkningar och diskriminering. Dessa erfarenheter bär alla intervjupersoner med sig i sitt bagage. Utsattheten har varierat över tid och äldre med judisk identitet vittnar om en lång period av relativt lugn efter andra världskriget.

Lars, en äldre man född och uppvuxen i en större skånsk stad, minns hur människor brukade vara mycket snabba att invända emot antisemitiska uttryck när han växte upp: ”Det var helt enkelt inte tolererat.” Susan, som har bott hela sitt liv i Skåne, håller med om detta och säger att situationen för judar blivit mycket värre under de senaste åren och att antisemitismen blivit mycket mer påtaglig och synlig.

Inte minst har internet och sociala medier de senaste åren blivit en vanlig plats för anti-

semitiska kränkningar och hatbrott enligt Brå (2015). Några av de unga intervjupersonerna är extra vaksamma när de surfar på nätet eftersom de aldrig vet när de stöter på en antisemitisk webbsida eller när de oväntat kan exponeras för antisemitiska uttryck och hot. De delar alla erfarenheter av att ta emot kränkande kommentarer och hot, inkluderande döds-hot, i sociala medier såsom Facebook eller via e-post eller sms.

Samtliga av våra intervjupersoner med judisk identitet upplever en tydlig koppling mellan ökade antisemitiska kränkningar och manifesta konflikter mellan israeler och palestinier. De känner att de blir kollektivt skuldbelagda för händelser i Mellanöstern (se även Bachner & Ring, 2005; Cohen et. al., 2009; samt Iganski, 2013). Sara, en av de yngre intervjupersonerna, beskriver att hon och andra judar hålls ansvariga för Israels handlingar i bland annat Gaza gentemot palestinier:

När det händer något så gör folk ingen skillnad på Israel och oss. Då dras det väldigt snabbt till oss. Israel plus judar är ett. Och så är det ju inte. Jag kan ju inte stå för ett helt lands agerande. Jag måste stå för mina egna handlingar.

Ibland tar sig antisemitismen manifest våldsamma uttryck. Sophia, som bor i ett "miljonprogramområde", berättar om attacker från boende i området:

Både jag och min väninna som jag delar lägenhet med har fått stenar kastade mot huvudet. Och min väninna har fått en mugg med urin kastad över sig uppifrån en balkong. [...] Jag kallas judejäväl, judehora och judefitta.

Den judefientlighet som förekommer inom vissa muslimska grupper i Europa får, enligt Bachner och Ring (2005), näring av den israelisk-palestinska konflikten men göds troligtvis av den sociala och ekonomiska marginalisering och det utanförskap som präglar åtskilliga migrantgruppers tillvaro i Europa (se även Bergmann & Wetzels, 2003; Taguieff, 2004).

På ett mer vardagligt och subtilt plan finns ett allmänt tankegods av antisemitiska fördomar som nedärvt genom generationer och som finner utbredning i betydligt större kretsar. Detta vardagliga "bakgrundsbrus" (Kvist Geverts, 2008) ligger latent under ytan och kan visa sig i olika situationer, exempelvis i relationer med vänner, grannar samt skol- och arbetskamrater. Majoriteten av hatbrottsliknande incidenter handlar, enligt Iganski, inte om våldsamt hat utan om ett slags underliggande antisemitism. Antisemitismen kan bli manifest och utlösas av en konflikt eller irritation i vardagen i mötet med personer som uppfattas ha en judisk identitet (Iganski, 2013).

Skämt om judar och verbala kränkningar är en gemensam erfarenhet för dem vi har talat med, en del av de intervjuades vardag och något som idag nästan ses som "oundvikligt". Det sker både på arbetsplatser såväl som i skolor. Särskilt de yngre intervjupersonerna har

erfarenhet av situationer där någon berättar ett "skämt" som sedan eskalerar till att flera uttrycker en hotfull antisemitism, vilket kan ses som en sammanhängande process (Bowling, 1998).

Erfarenheter av antiziganism

Till skillnad från intervjuerna med den judiska gruppen framkommer inte "skämt" om romer som något de romska intervjupersonerna tar upp, utan det är andra typer av verbala kränkningar och diskriminering som ses som stora problem både i skola, på arbetsplatser, när man söker bostad och inom sjukvården. Men det finns också en stor rädsla för att bli utsatt för fysiskt våld. Även om våldet finns som ett ständigt närvarande hot menar Birger att den dagliga misstänksamheten och de negativa associationerna kring identitetspositionen rom är värre. Detta kan benämnas för vardagsrasism eller vardagsantiziganism.

Den försiktiga optimism som föddes när de romska grupperna fick minoritetsstatus år 2000 vändes 2013 mot pessimism och misstro, då polisens romregister avslöjades och minnena från gångna tiders förtryck aktualiserades igen (Kott, 2014; Wigerfelt & Wigerfelt, 2015). Detta avspeglas tydligt i vårt intervjumaterial.

En av de registrerade är John som kom till Sverige från forna Jugoslavien under 1970-talet. När John var tre år dödade nazister alla i familjen förutom John. Jämfört med romers livsvillkor på många andra håll i Europa så anser John att det är bra i Sverige men i ljuset av registreringen anser han att romernas minoritetsstatus inte betyder så mycket i verkligheten utan är mer en pappersprodukt.

Inte bara John och hustrun Annika finns med i registret utan också deras lilla barnbarn, en liten baby, och Annikas föräldrar som varit döda i över 40 år. Då många romer som registrerats ansökt om skadestånd så har detta väckt onda känslor hos vissa. Annika berättar om rädsla och hot mot romer efter registreringen: "Dom som hotar oss säger: varför ska ni ha skadestånd? Ni är ju alla kriminella och borde inte finnas i Sverige."

Genom den romska minoritetsstatusen har det skett förbättringar för gruppen men Annika upplever också att det blivit värre på andra sätt:

Det är ju många som är avundsjuka på oss för vi har blivit lite för stora i samhället. Och det är många som inte tycker om detta. Och nu när registret kom så fick de säga vad de egentligen tyckte om oss.

Familjen har utsatts för hatbrott och hatbrottsliknande incidenter efter registreringen men vågar inte polisanmäla av rädsla för att införas i register på nytt. Genom avslöjandet av registreringen har benägenheten att anmäla hatbrott till polisen med andra ord blivit ännu mindre än tidigare.

Det låga förtroendet för polisen, samt att det är "besvärliga procedurer" att anmäla, gör att romer inte gärna anmäler kränkningar och hatbrott trots att dessa är "vardagsmat för

romer”, säger Ned. Han menar också att det finns en stor rädsla och misstänksamhet mot majoritetssamhället från romsk sida. Doris säger att hon inte anmäler till polisen: ”För mig är det normalt, vi accepterar den diskriminering som finns mot oss.” Cliff understryker att romer inte anmäler när de blivit utsatta: ”Som rom vågar man inte anmäla. Man är ju utanför samhället.” Detta indikerar att mörkertalet antagligen är mycket stort vad gäller hatbrottsanmälningar och anmälningar om diskriminering (Wigerfelt & Wigerfelt, 2015).

Så länge romer ”vet sin plats” längst ner i hierarkin lämnas de delvis i fred, men när de själva och med hjälp av andra får ett visst mått av inflytande och stöd reagerar en del förövare med hjälp av hatbrott för att ”disciplinera” romer. Enligt Perry (2001) används hatbrott framför allt som en mekanism för att vidmakthålla bestående maktrelationer mellan majoritetsbefolkningen och minoriteter. Ett visst problem med Perrys synsätt är att det inte alltid primärt är majoritetsbefolkningen som utgör den kontext som är hatbrottens grundval, utan det är inte ovanligt att andra minoritetsgrupper är delaktiga i hatbrottshandlingar. Detta gäller både antisemitiska och anti-romska hatbrott. Cliff, som är född i Sverige, har blivit fysiskt hotad och även utsatt för våld för att han uppfattas som rom. ”De har ju sagt att du är zigenare och att du kommer att dödas... detta har både svenskar och andra utlänningar sagt.”

Hur utsatthet hanteras och konsekvenser av kränkningar och hatbrott

Till skillnad från den romska gruppen så har intervjupersonerna med judisk bakgrund oftast en positiv syn på svenska myndigheter. Exempelvis har judiska församlingar i Sverige ett väl utvecklat samarbete med polisen. Polisen har vid skilda tillfällen informerat om hatbrott och hur man anmäler dessa. Enligt våra intervjupersoner finns ingen tydlig institutionell antisemitism bland myndigheterna i dagens Sverige även om en del av intervjupersonerna anser att för lite görs för att skydda dem. En tydlig besvikelse finns över att inte svenska politiker agerar med större kraft inför antisemitiska hatbrott.

Gemensamt för de romska intervjupersonerna är att stigmatiseringen drabbar dem i många vardagliga situationer och konsekvenserna blir begränsningar i deras livsmöjligheter (Iganski, 2008; Craig, 2002). I praktiken innebär detta att ständigt behöva överväga i vilka sammanhang de kan visa sin romska identitet eller om denna tillhörighet ska döljas för att kunna passera som ”normal”. De flesta intervjupersonerna säger att de kan passera som exempelvis sydeuropéer för ”fenotypiskt” finns det inte mycket som kan ”avslöja” att de är romer. Att bli påtvingad en identitetsposition är vanligt enligt intervjupersonerna. Som rom finns det även andra tecken än den fenotypiska som förmedlar social information till omgivningen om vem man uppfattas vara, så kallade stigmasymboler (se Goffman, 1963/2007).

Att inte bli insläppt på campingplatser är ett återkommande tema som intervjupersonerna berättar om. ”Vakterna hittar på diverse förevändningar för att inte släppa in romer”, säger Andrev. Vissa typer av husvagnar kan också kopplas ihop med romer, enligt Anna. I några fall kan även namnet avslöja en romsk bakgrund. John berättar att han inte fick något

av de arbeten han sökte och bytte då efternamn: "När jag hade mitt riktiga namn så fick jag inte jobb. När jag bytte min identitet så på ögonblicket hade jag jobb."

Andra kraftfulla stigmasympoler är de traditionella dräkter som en del romska kvinnor bär, något som kvinnorna blir varse när de handlar i olika butiker och ofta behandlas som potentiella snattare: "Den här känslan att känna sig utpekad och utsatt som en tjuv eller på annat sätt mindervärdig. Vad är det som rättfärdigar att just den romska gruppen behandlas på det här sättet?", frågar sig Ned (se även Diskrimineringsombudsmannen, 2011).

Doris bär inte traditionella romska kläder men blir på grund av "kroppsliga markörer" ändå identifierad som rom när hon handlar, vilket har gjort att hon "hatar att gå i affärer". I affärerna bevakas hon av personalen som hon uppfattar ska kontrollera att hon inte stjälar. "Jag känner mig diskriminerad varje gång jag går till affären, men för mig är det vardag." Kränkningar av romer på offentliga platser synliggör en historisk kontinuitet vad gäller omgivningens förhållningssätt till romer (Ds 2014:8).

Cliff säger att det är en stor psykisk press att ständigt gå och tänka på att det snart kanske kommer ut att "jag är rom":

Har man fått ett jobb och man har det bra så säger man inte det. Man undanhåller det hela tiden för man vill inte fördärva det. Då blir man ju stressad och får panikångest om någon skulle få reda på det. Jag har inte känt det själv men jag känner många som har upplevt det. När man väl kommit någonstans.

Att hela tiden överväga om man ska berätta om sin romska identitet eller inte vid exempelvis jobbsökande menar Anna är "väldigt psykiskt påfrestande, fast det blir en vana eftersom man lär sig det från barnsben". Susanna säger att många av hennes romska vänner som arbetar inte berättar att de är romer på sin arbetsplats av rädsla för att de ska bli av med jobbet och en del byter också efternamn.

Intervjupersonerna berättar även om erfarenheter av diskriminering på bostadsmarknaden. Ned menar att..."det är inga romer som skulle säga till en fastighetsägare att de har romsk bakgrund innan de skriver kontrakt. Fast inte ens då, för att inte riskera att bli av med kontraktet". Cliff förtydligar: "På bostadsmarknaden säger vi ofta att vi är från Grekland eller Italien. Säger jag att jag är rom så säger de: 'nej, nej vi vill inte ha er i denna bostad'."

Generellt sett finns en strävan att som rom kunna uttrycka sin identitet utan represalier och det finns också en stark vilja och önskan att få "bevara sitt språk och sin kultur" bland de flesta av intervjupersonerna. För att underlätta integreringen i det svenska samhället tog den romska grupp som Annika och John tillhör beslutet att inte bära traditionella kläder till vardags, när de fick minoritetsstatus år 2000, för att "bättre smälta in och inte bli uttittade i affärerna". Det finns dock en oro bland intervjupersonerna för att integreringen i det svenska samhället ska leda till ett uppgivande av det som förknippas med romsk identitet. När det gäller gruppen resande så ledde den tidigare starka stigmatiseringen till att

många valt att helt förneka resandebakgrunden och därmed riskerar gruppens egenart att försvinna (Hazell, 2011).

Personer med judisk identitet i Sverige tvingas också reflektera över var och i vilka situationer som den judiska identiteten kan exponeras utan problem enligt flera av de intervjuade. En tydlig judisk symbol är huvudbonaden kippa som få vågar använda öppet. Andra viktiga stigmasymboler är judiska smycken/halskedjor som många är försiktiga att använda öppet i olika situationer. Sara kontrollerar sin omgivning och ser efter om hennes judiska halsband är synligt på vissa platser där hon förväntar sig att hon kan bli angripen.

Flera av våra intervjupersoner menar att de känner sig utsatta även när det sker antisemitiska hatbrott på andra platser än där de själva bor eller arbetar. Judith berättar för oss:

När något inträffar riktat mot judar på andra platser så ökar anspänningen, därför att det hela tiden finns en hotbild. Man är alltid lite vaksam och det påverkar en väldigt mycket speciellt när något aktualiserar hoten. Men det går inte att gå och titta sig över axeln hela tiden utan man måste leva som vanligt i vardagen.

I Skåne har lokalpressen frekvent bevakat och skildrat antisemitiska hatbrott under senare år och speciellt den stora utsatthet som rabbinen Shneur Kesselman vid judiska församlingen i Malmö är föremål för i form av glåpor, kränkande omdömen och gester från förbipasserande. Detta är något som samtliga intervjupersoner tar upp som exempel på hur de upplever utsatthet för hela den judiska gruppen. Att ständigt vara vaksam och trots detta försöka leva ett alldagligt liv tär på krafterna och konsekvensen blir att personer mer eller mindre omedvetet blir begränsade i hur de uppträder, använder sociala medier och på vilka platser de vågar vistas (se även Craig, 2002).

Slutsatser

Kategorierna judar och romer är officiella nationella minoriteter i Sverige och har kollektiva historiska erfarenheter av förföljelse och folkmord. Numera betraktas personer med judisk bakgrund vanligtvis som en del av "svenskheten" medan personer med romsk bakgrund ofta anses avvikande. Skillnaderna mellan intervjupersonerna i de båda grupperna är också generellt sett tydliga men det finns undantag vad gäller tillgången till maktresurser samt socialt, kulturellt och ekonomiskt kapital. Om man generaliserar, med allt vad det innebär av förenklingar och stereotyper, menar vi att det finns likheter men också tydliga skillnader mellan gruppernas utsatthet. För personer med judisk identitet är det framför allt rädsla för fysiskt våld och hot på nätet som framträder i intervjuerna liksom de vardagliga skämten om judar. För personer med romsk identitet är det förutom hot den strukturella diskrimineringen och den manifesta exkluderingen som betonas i intervjuerna. Genom de intervjuade romernas berättelser visas tydligt att fördomar och hatbrott mot gruppen romer i högsta grad är närvarande i vardagen och påverkar livet i många avseenden, som en form av

vardagsrasism (Essed, 1991). Även om vardagsrasismen eller "vardagsantiziganismen" kan verka trivial är konsekvenserna för både individer och gruppen väldigt negativ.

De intervjuade har drabbats av hatbrott eller kränkningar i olika situationer därför att de uppfattas vara romer eller judar. Den skada som hatbrott utgör sprids bortom individen till offrets hela grupp (Iganski, 2008; McDevitt, Balboni, Garcia & Gu, 2003). Dessa brott utgör "budskapsbrott" och aviserar även för andra inom gruppen att de också kan drabbas (Lawrence, 2003). Konsekvenserna för de enskilda individerna kan bli mycket allvarliga och även de romska och judiska grupperna i stort drabbas mer eller mindre av inskränkningar i levnadssätt.

Även om gruppen med judisk identitet är en accepterad del av det svenska samhället finns det en latent antisemitism som i vissa situationer och under vissa omständigheter tar sig manifesta uttryck i form av kränkningar, hot eller våld. Judiska symboler döljs därför reflexmässigt av många och det finns, även för de som inte personligen drabbats, ett säkerhetstänkande och ett övervägande om i vilka situationer de kan visa sin judiska identitet. När någon drabbas av hatbrottsliknande incidenter uppfattar även andra i den judiska gruppen att de drabbas. Våra intervjupersoner talar om ett konstant latent hot.

De romska intervjupersonernas berättelser handlar ofta om hur de redan som barn lär sig dölja sin romska identitet och flera av dem berättar om hur de tvingas leva ett slags dubbel-liv på grund av rädsla för att bli "avslöjad" som rom, något som är mycket pressande psykiskt. Det är också psykiskt påfrestande att behöva förneka sitt ursprung, vilket gäller personer med både judisk eller romsk bakgrund.

Om lagstiftningen ska fungera bättre krävs specifikt att grupper med romsk identitet vågar och vill anmäla. Det återstår därför ett mycket stort arbete för polisen och generellt sett för svenska myndigheter att skapa förtroende hos denna grupp. Den sammanhängande processen mellan fördomar, strukturell/institutionell diskriminering och individuella hatbrotts-handlingar är stark (jmf Perry, 2001). De "folkliga", stereotypa diskurserna om "zigenare" och "tattare" sammanfaller med myndigheternas historiskt baserade syn på och behandling av dessa grupper. Hatbrott mot personer med romsk bakgrund sker med andra ord med grund i både strukturella/institutionella och individuella faktorer (se även Wigerfelt & Wigerfelt, 2014; Wigerfelt & Wigerfelt, 2015). Antisemitismen kan inte på samma sätt sägas vara institutionell i våra dagar även om underliggande antisemitiska diskurser är vanliga.

På kort sikt bör åtgärder sättas in som medför ett ökat stöd till civilsamhällets arbete med hjälp till de skilda individer som utsätts. Inte minst är det viktigt att stödja de utsatta gruppernas egna organisationer i detta arbete. I det mer långsiktiga arbetet menar vi att det finns större möjligheter att förstå antisemitism och antiziganism om de analyseras utifrån både samtida sammanhang och historiska förutsättningar. Orsakerna bakom dagens antisemitism och antiziganism är många och komplexa och delvis olika. Men på ett grundläggande plan handlar det om historiskt och kulturellt rotade fördomsfyllda föreställningar om grupper med judisk och romsk bakgrund, som sprids och anpassas efter nya omständig-

heter och behov. Eftersom fördomar är en del av maktrelationer och allmänna diskurser så måste långsiktiga lösningar kring antisemitiska och antiromska kränkningar och hatbrott vara mer omfattande än effektivare lagstiftning och rättssystem. Även strukturella och institutionella åtgärder måste till. Annars riskerar kränkningar och hatbrott mot grupper som judar och romer att bli ett allt större hot mot det demokratiska samhällets lika rättigheter och möjligheter för alla.

Referenser

- Alvesson, M. & Sköldberg, K. (1994) *Tolkning och reflektion – vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, L. M. (2000) *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund: Nordic Academic Press.
- Bachner, H. (2009) "Judefrågan". *Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*. Stockholm: Atlantis.
- Bachner, H. (2014) Europas mörka sommar. *Svenska kommittén mot antisemitism. Nyhetsbrev, oktober 2014*.
- Bachner, H. & Ring, J. (2005) *Antisemitiska attityder och föreställningar i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Berggren, L. (1999) *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria*. Stockholm: Elander Gotab.
- Bergmann, W. (2008) Anti-Semitic Attitudes in Europe: A Comparative Perspective. *Journal of Social Issues*, 64(2): 343–362.
- Bergmann, W. & Wetzel, J. (2003) *Manifestations of Anti-Semitism in the European Union. Synthesis Report*. Wien: EUMC.
- Bevelander, P. & Hjerm, M. (2015) The religious affiliation and anti-Semitism of secondary school-age Swedish youths: an analysis of survey data from 2003 and 2009. *Ethnic and Racial Studies*, 38(15): 2705–2721.
- Boeckmann, R. & Turpin-Petrosino, C. (2002) Understanding the Harm of Hate Crime. *Journal of Social Issues*, 58(2): 207–225.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1986) The Forms of Capital. I: J. G. Richardson (red.) *Handbook of Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Bowling, B. (1998) *Violent Racism: Victimisation, Policing and Social Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Brearley, M. (2001) The persecution of Gypsies in Europe. *American Behavioral Scientist*, 45(4): 588–599.
- Bryman, A. (2012) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Brå (2015) *Hatbrott 2014. Statistik över självrapporterad utsatthet för hatbrott och polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Bunescu, I. (2014) *Roma in Europe. The Politics of Collective Identity Formation*. Farnham: Ashgate.
- Card, C. (2001) Is Penalty Enhancement a Sound Idea? *Law and Philosophy*, 20(2): 195–214.
- Carlsson, C. H. (2004) *Medborgarskap och diskriminering. Östjudar och andra invandrare i Sverige 1860–1920*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Cederberg, I. (2010) *Född fördömd. Romerna – ett europeiskt dilemma*. Stockholm: Leopard Förlag.
- Chakraborti, N. & Garland, J. (2012) Reconceptualizing hate crime victimizations through the lens of vulnerability and 'difference'. *Theoretical Criminology*, 16(4): 499–514.

- Chancer, L. & Watkins, B. (2009) *Sociala positioner – en översikt*. Lund: Studentlitteratur.
- Cohen, F., Jussim, L., Harber, K. D. & Bhasin, G. (2009) Modern anti-Semitism and anti-Israeli attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2): 290–306.
- Costi, N. (2010) The spectre that haunts Italy: The systematic criminalisation of the Roma and the fears of the Heartland. *Romani Studies*, 20(2): 105–136.
- Craig, K. (2002) Examining hate-motivated aggression: a review of the social psychological literature on hate crimes as a distinct form of aggression. *Aggression and Violent Behavior*, 7(1): 85–101.
- Crenshaw, K. (1991) Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299.
- Csepeli, G. & Simon, D. (2004) Construction of Roma identity in Eastern and Central Europe. Perception and self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(1): 129–150.
- Dahlstrand, K. (2012) *Kränkning och upprättelse. En rättssociologisk studie av kränkingsersättning till brottsoffer*. Lund: Lund Studies in Sociology of Law.
- de los Reyes, P. (2009) *Unga romers situation – en intervjustudie*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Diskrimineringsombudsmannen (2011) *Romers rättigheter*. Stockholm: DO.
- Donnelly, E. (2002) Hate Crime Against Travellers. *Criminal Justice Matters*, 48(1): 24–25.
- Ds 2014:8. *Den mörka och okända historien. Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Essed, P. (1991) *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*. Newbury Park: Sage Publications.
- FRA. (2008) *Indicent Report – Violent Attacks Against Roma in the Ponticelli district of Naples, Italy*. Wien: FRA.
- Glazer, S. (2010) Anti-Semitism in Europe: Are Israel's Policies Spurring a New Wave of Hate Crimes? I: CQ Researcher (red.) *Issues in Peace and Conflict Studies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Goffman, E. (1963/2007) *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts.
- Guy, W. (2001) *Between past and future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Hall, N. (2013) *Hate Crime*. London and New York: Routledge.
- Hammarén, N. & Johansson, T. (2009) *Identitet*. Malmö: Liber.
- Hazell, B. (2011) *Från tattare till traveller*. Stockholm: Ordfront.
- Iganski, P. (2008) Criminal Law and the Routine Activity of 'Hate Crime'. *Liverpool Law Review*, 29(1): 1–17.
- Iganski, P. (2013) 'Antisemitism' and anti-Jewish 'hatred': conceptual, political and legal challenges. I: C. Phillips & C. Webster (red.) *New Directions in Race, Ethnicity and Crime*. London & New York: Routledge.
- James, Z. (2014) Hate Crimes Against Gypsies, Travellers and Roma in Europa. I: N. Hall, A. Corb, P. Giannasi & J. Grieve (red.) *Routledge International Handbook on Hate Crime*. Albingdon: Routledge.
- Klug, B. (2003) The collective Jew: Israel and the new antisemitism. *Patterns of Prejudice*, 37(2): 117–138.
- Kott, M. (2014) It is their DNA: Swedish Police, Structural Antiziganism and the Registration of Romanis. I: T. Agarín (red.) *When Stereotype Meets Prejudice: Antiziganism in European Societies*. Stuttgart: ibidem-Verlag.
- Kvist Geverts, K. (2008) Fader Byråkratius rädsla för antisemitism. Attityder mot judiska flyktingar inom Socialstyrelsens utlänningsbyrå. I: L. M. Andersson & K. Kvist Geverts (red.) *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 36.
- Lawrence, F. (2003) Enforcing bias-crime laws without bias: Evaluating the disproportionate enforcement critique. *Law and Contemporary Problems*, 66(3): 49–70.

- Lindholm, G. (1995) *Vägarnas folk: de resande och deras livsvärld*. Göteborg: Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- MacShane, D. (2008) *Globalising hatred: the new antisemitism*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- McDevitt, J., Balboni, J., Garcia, L. & Gu, J. (2001) Consequences for Victims: A Comparison of Bias- and Non-Bias-Motivated Assaults. *American Behavioral Scientist*, 45(4): 697–713.
- McGarry, A. (2011) The Roma Voice in the European Union: Between National Belonging and Transnational Identity. *Social Movements Studies*, 10(3): 283–297.
- Miller, R. L. (2000) *Researching life stories and family histories*. London: Sage Publications.
- Mirga, A. (2009) The Extreme Right and Roma and Sinti in Europe: A New Phase in the Use of Hate Speech and Violence? *Roma Rights Quarterly*, (1): 5–9.
- Montesino Parra, N. (2002) *Zigenarfrågan: intervention och romantik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet.
- Nylund Skog, S. (2006) Med davidstjärnan under tröjan. Upplevelser av diskriminering och judiskt ursprung i Sverige 2005. I: *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:2. Norrköping: Integrationsverket.
- O’Nions, H. (2011) Roma Expulsions and Discrimination: The Elephant in Brussels. *European Journal of Migration Law*, 13(4): 361–388.
- Palosuo, L. (2008) *En inventering av forskning om Romer i Sverige. Ett uppdrag från Delegationen för romska frågor*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Perry, B. (2001) *In the Name of Hate: Understanding Hate Crime*. London & New York: Routledge.
- Petrova, D. (2003) The Roma: Between myth and the future. *Social Research*, 70(1): 111–161.
- Rich, D. (2014) Global anti-Semitism. I: N. Hall, A. Corb, P. Giannasi & J. Grieve (red.) *The Routledge International Handbook on Hate Crime*. New York: Routledge.
- Rodell Olgac, C. & Dimiter-Taikon, A. (2013) "Mamma, ska jag säga att jag är rom?": En kartläggning av romska barns och elevers skolsituation i fem pilotkommuner för Skolverket. Stockholm: Skolverket.
- Selling, J. (2013) *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Sekel.
- SOU 2010:55. *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige*. Betänkande av Delegationen för romska frågor.
- Taguieff, P. A. (2004) *Rising from the Muck. The new Antisemitism in Europe*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Tiby, E. (2010) Hatbrott: Monster, mönster och möjligheter. I: M. Deland, F. Herzberg & T. Hvitfeldt (red.) *Det vita fältet. Samtida forskning om högerextremism*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensis.
- Tossavainen, M. (2005) Arab and Muslim Anti-Semitism in Sweden. *Jewish Political Studies Review*, 17(3–4).
- Wigerfelt, A. & Wigerfelt, B. (2014) A Challenge to Multiculturalism. Everyday Racism and Hate Crime in a Small Swedish Town. *OMNES: The Journal of Multicultural Society*, 5(2): 48–75.
- Wigerfelt, B. & Wigerfelt, A. (2015) Anti-Gypsyism in Sweden: Roma’s and Travellers’ Experiences of Bias-motivated Crime. *Internet Journal of Criminology*, (ISSN 2045 6743, Online).
- Yuval-Davis, N. (2011) *The Politics of Belonging. Intersectional Contestations*. London: Sage Publications.

Intervjuer

Judith, 2012-03-22

Anna, 2012-05-16

Adam , 2012-05-30

Sara, 2012-05-30

Christopher, 2012-06-12

Lars, 2012-12-05

Cliff, 2013-03-26

Anna 2013-03-26

Birger, 2013-04-26

Ned, 2013-05-11

Sophia, 2013-05-28

Andrev, 2013-08-19

John, 2014-01-17

Annika, 2014-01-17

Tomas, 2014-03-27

Doris, 2014-03-28

Susanna, 2014-03-28

Susan, 2014-04-18